MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

CSALA, Károly

A gyík dala. Sembene Ousmane: Xala / The Lizard's Song. Sembene Ousmane: Xala

***Eredeti közlés/Original publication*:**
Filmkultúra, 1977, 13. évf., 4. szám, 14–18. old.
***Elektronikus közlés/Electronic publication*:**
AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.002.459
Dátum/Date: 2017. október / October 30.
filename: csalakaroly_1977_recOusmane
Az elektronikus közlést előkészítette
/The electronic publication prepared by:
B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd
Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document
CSALA, Károly: A gyík dala. Sembene Ousmane: Xala / The Lizard's Song. Sembene Ousmane: Xala, *AHU MATT,* 2017, **pp 1–10. old.,** No. 000.002.459, http://afrikatudastar.hu
Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:
Közkönyvtárakban / In public libraries
Kulcsszavak/Key words
magyar Afrika-kutatás, filmismertetés (Sembene Ousmane, Xala, 1977)
African studies in Hungary, film review (Sembene Ousmane, Xala, 1977)

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC

SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages
* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration
* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

MEGJELENT! AFRIKAKUTATÁS MAGYARSZÁGON – első kötet
c. tanulmánygyűjtemény (évkönyv), 2017, 640 old. (*AHU MATT Könyvek / Hagyományos Kultúrák a Mai Afrikában* sorozat, No. 4), kiadta: Afrikai Kutatási és Kiadási Program (AKKP), – Magyar Afrika Társaság, – ELTE BTK Történeti Intézet (Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék), – Mundus Novus Könyvek, Érd
A kötet nyomtatott megjelentetését a Szerencsejáték Zrt. támogatása tette lehetővé.

SZERENCSEJÁTÉK ZRT.

Október másodikán koraeste bemutatásra került a Makadám Mérnöki Klubban a Magyar Afrika Társaság által működtetett Magyar Afrika Tudástár könyvsorozatának (a Mundus Novus Könyvek Kft. gondozásában megjelenő AHU MATT Könyvek – *Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában*) nyolc új kötete. Így a néhány napja a nyomdából megérkezett *Afrikakutatás Magyarországon – első kötet (A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság-Kötete)*, amelyben 50 dolgozat kapott helyet, zömmel magyar, néhány esetben külföldi szerzők tollából. A tanulmánygyűjtemény méltán képviseli a tegnapi és mai hazai afrikanisztikát, de folyosókat nyit a nemzetközi tudományosság irányában is. Így például dolgozatot küldött az ünnepi kötetbe többek között a februárban 88 évesen elhunyt világhírű történész antropológus, Jan Vansina professzor, a „szóbeli történelemkutatás megteremtője" is. Tájékoztatás hangzott el továbbá a Magyar Afrika Tudás elektronikus könyvtár eddigi anyagát (október 29-i állapot: 2065 tétel, kb. 300 könyv, továbbá 1700-nál több tanulmány és dokumentum) bemutató kötetről (24 méltató írással és teljes bibliográfiával), amely ugyancsak nyomtatásban is kiadásra került az AHU elnöke, Balogh Sándor úr jóvoltából. A további hat kötet esetében, mivel azok csak elektronikusan jelentek meg eddig, a tájékoztatás képernyő segítségével történt. A bemutató résztvevői utóbb elismeréssel szóltak a sorozatot működtető társszerkesztők, B. Wallner Erika és Biernaczky Szilárd nagy szorgalommal és lelkesedéssel végzett, igen színvonalas és úttörőnek számító szakmai kiadói tevékenységéről. (További megjelent művek: az idejekorán elhunyt Füssi Nagy Géza, az AHU alapító tagja kötete: *Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában*. Összegyűjtött tanulmányok (opus posztumusz) --- Ferwagner Péter Ákos: *Történelem a Magreb országaiban*. Összegyűjtött tanulmányok --- Pénzes Tímea *Ghána ölelésében* (több mint utazási könyv) --- végül Biernaczky Szilárd: *Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*. Tudománytörténeti vázlatok – 1. kötet). (*Globoport*)

A GYÍK DALA

Sembene Ousmane: Xala

CSALA, Károly

Filmkultúra, 1977, 13. évf., 4. szám, 14–18. old.

Hallani a filmben – ezt a filmet pompásan megkomponált zenéje, zörejei és hangjai miatt csak úgy *hallgatni* is jó – egy vissza-visszatérő dalt, amelynek wolof nyelvű szövege a gyíkról szól, aki mellett lehetetlen az élet: ha mögötte lépked az ember (mert hát ez a „gyík" is ember, természetesen), agyongyötri, azzal gyanúsítja, hogy bizonyára orvul meg akarja ölni, ha mellette halad, fölháborodik, mondván, hogyan merészeli amaz egyenlőnek tartani magát ővele, ha meg előtte megy valaki, annak azért teszi pokollá az életét, mert – úgymond – az ő megérdemelt helyét bitorolja.

Sembene Ousmane – amint egyik nyilatkozatában elmondotta – némi latolgatás után úgy döntött, hogy nem fordítja le ezt a dalt a francia nyelvű változat számára, mert ez nem érdekes az európaiaknak. Didaktikus dalszöveg ez. Oktató jellegét még csak fokozza a befejezése, amely a népet, a nép eljövendő uralmát dicsőíti, a népi kormányzatot, „amely nem valamely egyén kormányzata lesz majd" Sembene (szögezzük le, hogy ez a vezetékneve, és elöl áll, éppúgy, mint nálunk, magyaroknál), tehát: Sembene saját bevallása szerint azért lett filmrendezővé, mert népe 80%-a analfabéta, s a regényeit nem juttathatja el ehhez a néptömeghez.

Regényei francia nyelven olvashatók. Mint ahogy a szenegáli újságok is – kivéve azt az egyetlen egyet, amelyet épp Sembene Ousmane és barátai adnak ki wolof nyelven Dakarban, illetve hát: N'Dakaruban. (Erről az újságról a filmben is szó esik.) A muzulmán hitben felnőtt, ősi babonákban bízó, írás-olvasás tudatlan városlakóknak és parasztoknak lejátszott film-mese bizonyos pontokon – ott, ahol a szóbeli mesében is a tanulságnak kell következnie – nem mellőzheti a didaktikát, a kendőzetlen deklarációt. A művelődéspolitikai szükséglet s

az európainál nem kevésbé ősi és autentikus kulturális hagyomány egyaránt megkívánja ezt.

Egy nép egész kultúrája alakítólag hat filmkultúrájára (igaz, hogy a film viszonthat a nép kultúrájára), tehát ha a tanulságlevonás a mesemondás szerves része, akkor az adott filmkultúrába is bekerül, be az adott *filmművészetbe* is, ha mégoly *művészietlennek* érződik is másutt a világban.

Európai, észak-amerikai filmekről szólva, nemigen érzi kényszerítve magát az ember, hogy efféle evidenciákat is leírjon, pedig néha nem árt az ábécénél kezdeni az elemzést, s nem az európai művészetben évszázadok óta kialakult, feltételes „játékszabályokból kiindulva. Már csak azért is szükség van időnként valami „idegen" (mint most: afrikai) hatásra, hogy aztán „idegen szemmel" nézhessünk saját dolgainkra is. Ahogy Brecht követelte és tanította.

Sembene Ousmane művészetéről szólva, nagyon is helyénvaló Brecht említése: maga is brechti módszerűnek vallotta egyik korábbi

filmjét, *Az utalvány-t* (teljes magyar címével: *Ibrahima Dieng utalványt kap,* 1968-ban készült az 1966-ban megjelent, azonos című regényből). Abból is „kilógott" a végén a tanulság: mi, kisemberek egyszer majd meg fogjuk változtatni ezt a világot – közli Ibrahima Dienggel és kétségbeesett családjával a postás, aki a temérdek analfabéta munkanélküli és lumpen közt képzett embernek, értelmiséginek számít. De *nem ezért* volt Brecht-művekkel rokonítható *Az utalvány!* Hanem lenyűgöző művészi tudatossága, a tudatosan alkalmazott elidegenítés miatt, amely minden ízében áthatotta a filmet, az egyszerű, sőt primitív történetet korántsem holmi „spontán mesélőkedvvel" adta elő Sembene Ousmane, nem a tudatlan közönség szintjére leszállva, ámde közérthetően, minden részletében hitelesen, s elhatározottan „ütköztetve" minden olyan elemet, amely a dakari kisemberek hétköznapjaiban bizonyára föl sem tűnik, mennyire nevetségesen össze nem illő – ósdi és álmodern, szutykosan kisszerű és feudálisan hatalmaskodó, létfontosságú és banális –, csak akkor, ha a műgond úgy helyezi egymás mellé, hogy a néző mintegy friss szemmel tekintsen rá, a máskülönben megszokottra.

Ez a módszer teszi olykor ellenállhatatlanul mulatságossá a tragikust, leverővé a nevetségeset. Ez a módszer már-már rafináltan tökéletes formában jelenik meg a *Xalá*-ban. S ez teszi, hogy helyenkénti didaktikussága ellenére is élvezettel nézi és hallgatja az európai közönség is, mi több: voltaképp csak nagy néha érzi „idegennek", „furcsának", „afrikainak". Többnyire olyankor, amikor nem meri „szó szerint" érteni azt, amit lát és hall, s valami „távolit és érthetetlent" gyanít mögötte.

A film legutolsó jelenete például, amelyben a koldusok leköpdösik a meztelenre vetkőzött főhőst (s amely számos filmkritikusnak a *Viridiana* Bunuel-jét juttatta eszébe, talán nem is indokolatlanul) a maga bizarr szertartásosságával afféle „csakis Afrikában érthető rítust" idéz. Szó sincs róla pedig! Némi jelképesség van ugyan a jelenetben, de csakis annyi, s nem több, mint az egész filmsztoriban: El Hadj Abdou Kader Beye, az „üzletember" bukáshoz vezető impotenciája minden kétséget kizáróan az egész komprádor burzsoázia átvitt értelemben értendő „impotenciáját" *is* jelképezi, a gyík-dal mellett még a film összes nyílt politikai mondandót tartalmazó jelenete is ezt sulykolja, méghozzá leplezetlenül „didaktikusan".

Jelképessé az teszi a végső jelenetet, hogy a leköpdösés, a megaláztatás a „xalá"-tól (a szemmelverés miatt bekövetkezett időleges impo-

tenciától) való szabadulás feltételeként szerepel. De ez nem valamiféle „szenegáli népszokás”. Egy francia kritikus megkérdezte a rendezőtől, mit akar mondani végül is ez a jelenet. Sembene azt válaszolta: „Az utolsó jelenet jelentése annyi: ez az új burzsoázia köpnivaló”. Kolumbusz tojása! Olyannyira direkt ez a jelentés, hogy az agyafúrt európai agy nem is gondolná...

A gyík, akiről a film dala szól: a komprádor burzsoázia, ez a kisstílű, de nagyzoló közvetítő-siserahad, amely a volt gyarmatosítók örökébe nyomult, ahol csak úr támadt, de a legközönségesebb szolgája maradt a neokolonialista politikai, gazdasági és kulturális hatalmaknak mindenben, amiben azok így találják még ma is üdvösnek a maguk számára.

A film nemzeti ünneppel kezdődik: a függetlenség elnyerésének pillanatával, amikor a Franciaországot jelképező Marianne mellszobrát kirakják a Nemzetgyűlésből, ki a lépcsőre, a téren extatikus táncot járó tömeg elé. Nem tördelik ízzé-porrá, békésen zajlik a kirámolás is, mint az egész hatalomátvétel. Amint a szenegáliak híres költője és egyben hírhedt reakciós elnöke, Léopold Sédar Senghor számtalanszor leszögezte: a függetlenség a gyarmattartókkal folytatott „dialógus” eredménye volt...

Frázisok pufognak. S minő öröm: első ízben afrikai elnöke lesz a Kereskedelmi és Iparkamarának. A fehérbőrű titkárokat kizavarják. Az elnök az „üzletemberek egyesülése" nevezetű csoportból való.

Mire ezek – tucatnyi volt függetlenségi vezető, ma pusztán csak harácsoló – újra összeülnek, érdekes módon már megint ugyanaz a fehér francia férfiú az elnök titkára, akit az imént látványosan kiparancsoltak a teremből... S már ő osztogatja szét a fekete üzletembereknek a dagadt diplomatatáskákat, amelyek dugig tömve bankókkal. Aztán az „üzletemberek" kivonulnak, és sorra beszállnak Mercedeseikbe. Előbb viszont „biztosítani" kell a terepet: fölvonul a rendőrség, amelyet Sembene – gondolatban ezúttal tudatosan a görög mitológiában jártas európaiakra kacsintva – „cerberusoknak" nevezett el filmjében (hivatalosan is így hívják őket e szeszélyes ötlet folytán, autóikon is ez a fölirat). S minő furcsaság: egy kis termetű, közönséges külsejű fehér ember vezeti, dirigálja őket...

De ehhez már az a megjegyzés kívánkozik: „merő véletlenségből" épp Szenegál az a nyugat-afrikai ország, ahol a legnagyobb csinnadrattával zengett „négritude"-eszmék ellenére is egy fehér ember a belügyminiszter – egy volt francia, aki szenegáli honosítást kapott. S bizonyára nem lepődik meg ezek után az olvasó, ha fölvilágosítjuk: a fentebb elsorolt, gyilkosan szatirikus jelenetekből egyet sem láthatott a szenegáli mozik közönsége. Mindet kivágta a cenzúra.

„Az afrikai kormányok korábban nem érdeklődtek az olyan film iránt, amilyet mi műveltünk, mivelhogy nem hittek benne. Most viszont észrevették, hogy számukra veszélyes kifejezőeszközzé válhat, hát sietve ellenőrzésük alá vonják. Én ebből a nézőpontból értékelem azt az államosítási lendületet is, amelyet az utóbbi időben tapasztalhatunk" – nyilatkozta tavaly Sembene Ousmane.

Az állam és a film viszonyában polarizálódás tapasztalható: a szenegáli állam kezdi politikai eszköznek tekinteni a filmet – Sembene pedig első ízben készített ilyen nyíltan politikai tartalmú jelenetekben bővelkedő filmet. 1974-ben készült el a *Xala* filmváltozata, a regény egy évvel korábban jelent meg. A föntebb ismertetett – s a cenzúra által kivágott – jelenetek mind hiányoznak még a regényből: a film leleményei!

Körülbelül 1973–1974 volt az az időszak, amikor alaposan fordulni kezdett Afrika sorsa (fölbomlott a portugál gyarmatbirodalom). Ez idő tájt nem történt semmi lényegbevágó Szenegálban. De ha más sem történt, mint hogy Sembene Ousmane egy gorombán szatirikus, politi-

kai élű filmet csinált ott, s az állam fölfigyelt a film politikai jelentőségére – akkor sem történhetett mindez a kontinens harcaiban beállott fordulatok hatása nélkül.

Máskülönben igen tanulságos a film és a regény összevetése. A könyv jobban koncentrál a hős jellemére, világosabban elénk tárja például múltját, azt, hogy szakszervezeti vezető volt, hogy ténylegesen harcolt a gyarmatosítók ellen, hogy lánya, Rama nem csupán az egyetemi környezetben szedhette föl a rá jellemző nacionalista haladó eszméket, hanem apjától is tanulhatta, még nem is olyan régen!

Mindamellett a regény – inkább családi történet, mintsem politikai. Számos jelenete játszódik az első és a második feleség villájában – a filmbe ezek már nem kerültek bele. A film viszont, ha nem is összpontosítja figyelmünket a főhős figurájára úgy, miként a regény, hanem inkább az általa képviselt jelenséget taglalja tüzetesebben, mégis többet mond el az országot markába kaparintó újburzsoáról, mert aktuálisabban, élesebben mondja ezt el.

De azért nem ártana világosabban látnunk a filmben például azt, hogy mi is volt egykoron az a konfliktus a koldusok vezére és Beye között, ami miatt az előbbi „xalá" -t küldött a fölkapaszkodottra. A regényben ez egészen világos: Béye apja törzsfő volt, s a gyarmatosítók támogatásával kisajátította a törzs földjét, Beye pedig börtönbe is juttatta a protestálókat.

Így már más színben tűnik föl szakszervezeti vezető-múltja s a függetlenségért folytatott küzdelme is: részint ugyan ellentmondásosabb, de részint logikusabb, egyenesvonalúbb az út, amelyet befut – s talán még az is érthetővé lesz, ami a film nézőjét ugyancsak meglepi: Beye nagy önleleplező beszéde az „Üzletemberek egyesülésének" ülésén, ahol fedezetlen csekkje, harmadik házasságába beleölt pénze, tönkszélére jutása, egyszóval üzleti megbízhatatlansága miatt kizárják az egyesülésből.

Ez a szöveg, ha az ember nem ismeri az előzményeket, még karikatúrának is túlzó lehet. Az előzmények pontosabb ismerete – vagyis a regény ismerete – viszont érthetővé változtatja ezt a „túlzásnak" ható jelenetet: Beye ugyanis *nem* önbírálatot mond, mint ahogy esetleg a néző-hallgató véti, egyáltalán nem tartja „csúnya" dolognak, hogy ők, a „tisztes úriemberek" voltaképpen lopnak, csalnak, rabolnak, visszaélnek, hanem csakis és kizárólag azért dühös (saját magára is), mert még mindig nem képesek igazán nagystílűen végezni mindezt, úgy, ahogy a gyarmatosítók végezték.

A szenegáli újburzsoáziáról és a *Xalá*-ról azt nyilatkozta Sembene Ousmane:

„Tehetetlensége, mint uralkodó osztályé, katasztrofális. Ebben a filmben én ahhoz a sokasághoz szólok, amely még illúziókat fűz ehhez az osztályhoz."

A filmben az újburzsoázia ellenpólusa a kolduscsapat. Vagyis a lumpenproletariátus, mondhatná valaki, megtoldva azzal, hogy itt szó sincs igazi osztályharcról, hiszen a filmben se munkások, se parasztok nincsenek. Nos, a koldusok s a koldusok vezérével való konfliktus sem jelentenek a filmben egyebet, mint azt, hogy „e komprádor burzsoázia koldussá tesz mindenkit", akit nem fogad be köreibe.

Ilyen értelemben ez is „szimbolikus". De mivel a harmadik világ országaiban a koldussá, lumpenné válás oly tömegméretű jelenség, mint amilyen legfeljebb az „eredeti tőkefelhalmozás" időszakában lehetett egyik-másik európai országban, így ismét a kép s a történet első jelentése, „szó szerinti" értelme adja ki egyúttal jelképi vagy allegorikus jelentését is. Hiába, ez a film elsősorban nem nekünk, hanem „a föld kárhozottjainak", ha úgy tetszik, koldusainak szól. Az ő világukból való maga a „xala" is – amely (s e kontraszt már nekünk is sokat mond) a „modern" üzletembert éri el; vagy a marabut-varázslót – aki a bankba megy, hogy beváltsa bűvös szolgálataival szerzett csekkjét.

Sembene Ousmane, aki marxistának és ateistának vallja magát, nem is veti föl nekünk a kérdést, hogy vajon a „xala" egyáltalán létezik-e, hihető-e. Beletartozik hősei és nézői világába. Ő maga .a népmesei archaikus és a szatirikus színezetű „modern" éppannyira tragikus, mint amennyire bohózatba illő ütköztetésével idegeníti el közönségét hiedelmeitől és illúzióitól egyaránt.

XALA (Impotencia) szenegáli, színes 1974.
I. R: Sembene Ousmane,
O.: Georges Caristan, Orlando R Lopez, Seydina O. Gaye, Farba Seck,
Z.: Samba Diabare Samb,
Sz.: Miriam Niang, Fatim Diagne, Moustapha Touré, Thierno Leye, Senne Samb, Younouss Seye